

Ecologisme i turistificació

De la defensa del territori a la transformació ecosocial

**Macià Blázquez-Salom, Ernest Cañada, Nora Müller
i Margalida Maria Ramis Sastre***

Universitat de les Illes Balears

mblazquez@uib.cat / ernest@albasud.org / nora.muller@uib.eu / margalida76@gmail.com

Resum: Els moviments socials han respost als processos de turistificació apel·lant a la defensa del territori com a argument que continua vigent, mentre que els processos de turistificació mostren més complexitat i contradiccions. Conseqüentment, cal una nova anàlisi holística de la turistificació i de les seves contestacions. Estudiam aquí els canvis ideològics dels moviments socials ecologistes enfront de la turistificació, particularment a les illes Balears, per tal d'encarar el debat sobre una perspectiva postcapitalista i generar una proposta de pensament i acció emancipadora.

Paraules clau: turistificació, moviments socials, ecologia política, postcapitalisme, defensa del territori.

Compàs d'amalgama, ISSN 2696-0982 / e-ISSN 2696-1008, abril 2024, núm. 9, pp. 32-38. DOI: 10.1344/Compas.2024.9.7
Data de recepció: 13-11-2023. Data d'acceptació: 13-12-2023.

Aquest document està subjecte a la llicència de Reconeixement de Creative Commons, el text de la qual està disponible a: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>. © Compàs d'amalgama, 2024.

* Macià Blázquez-Salom és catedràtic de Geografia a la Universitat de les Illes Balears, i hi fa recerca sobre turisme, sostenibilitat i ordenació del territori des del Grup d'Investigació en Geografia Crítica de la Urbanització, la Sostenibilitat i la Turistificació (CRI-GUST). Ha estat investigador visitant a universitats de Mèxic, Nicaragua, la República Dominicana, Àustria, Alemanya, Suècia, el Japó i els Països Baixos. Com a forma de vincular activisme i recerca, col·labora amb moviments socials ecologistes. ORCID 0000-0002-5522-6539.

Ernest Cañada és investigador postdoctoral a la Universitat de les Illes Balears en el marc del programa d'ajuts Margarita Salas del Ministeri d'Universitats d'Espanya amb una doble recerca sobre geographies del turisme i geographies del treball. Ha estat fundador i coordinador d'Alba Sud, centre independent de recerca especialitzat en turisme des de perspectives crítiques. Ha estat investigador convidat a universitats de Nicaragua, Mèxic, el Brasil, l'Argentina i els Països Baixos. ORCID: 0000-0001-6086-1644.

Nora Müller és investigadora predoctoral a la Universitat de les Illes Balears. La seva tesi se centra en la relació entre conservació i turisme en les àrees protegides privades. També ha investigat sobre el lloguer turístic. Col·labora amb les universitats de Wageningen i Salzburg d'assistent a la docència. És membre de les associacions Alba Sud i el GOB. ORCID: 0000-0002-8992-0115.

Margalida Maria Ramis Sastre és llicenciada en Física i activista feminista i ecologista. Va iniciar els estudis de tercer cicle en el Departament de Geografia de la Universitat de les Illes Balears (Palma) com a membre del Grup de Recerca en Sostenibilitat i Territori (GIST). Ha estat presidenta fundadora de l'ONG Enginyeria Sense Fronteres de les Illes Balears. Des de 2017 treballa en l'entitat ecologista GOB (Grup Balear d'Ornitologia i Defensa de la Naturalesa) com a portaveu i responsable de l'Àrea de Recursos, Territori i Transició Ecosocial.

Social movements in defence of territory facing touristification

Abstract: Environmental social movements have responded to the processes of touristification by advocating for the defence of the territory, which remains valid, while these processes become more complex and contradictory. Consequently, a new, holistic analysis of touristification and its challenges is needed. In this study we analyse the ideological changes in environmental social movements that defend territories facing touristification, particularly in the Balearic Islands, in order to invoke the debate on a postcapitalist perspective and generate a proposal for emancipatory thought and action.

Keywords: touristification, social movements, political ecology, postcapitalism, territorial defence.

Els moviments socials han respost històricament als processos de turistificació generant un discurs de defensa del territori arran de l'amenaça de megaprojectes, la sobreexplotació dels recursos naturals o l'expansió de la urbanització (Almazán i Escalante, 2018). Entenem aquí la turistificació com el procés de transformació socioespacial per operacions turístiques que serveix al creixement i l'expansió continuus del capital creant una dependència socioeconòmica i que al·ludeix, alhora, als efectes i impactes de l'activitat turística (Artigues i Blázquez-Salom, 2021). El creixement il·limitat del turisme resultant de les lògiques de la reproducció del capital provoca efectes com ara la precarització laboral, la disminució de la qualitat de vida, la gentrificació o la degradació ambiental. Així, en última instància, s'arriba a escenaris de saturació i massificació que generen contestacions socials i promouen discursos de desturistificació, decreixement turístic i desmercantilització (Valdivielso i Moranta, 2019).

Els processos de turistificació mostren complexitat i contradiccions que repercuteixen en les anàlisis i respostes que generen, com ara quan la contestació social per combatre la urbanització turística o protegir un espai natural o social important afavoreix la millora de la qualitat de l'entorn, es revaloren el sòl i els béns immobles i s'atreuen grans fluxos de capitals i elits a la cerca de refugi i rendibilitat. Així ho demostra la tendència emergent del turisme balear vers el luxe (Blázquez-Salom *et al.*, 2023), beneficiada per la conservació de l'entorn i propensa a menystenir el turisme de menor poder adquisitiu (Blanco-Romero *et al.*, 2023). Aquest acaparament de sòl «preservat» promou de retruc la segregació socioespacial, desplaçant la població desfavorida, per reservar el privilegi de gaudir-ne a qui s'ho pot pagar, d'acord amb les nor-

mes del lliure mercat, sublimant la mercantilització i la privatització dels entorns naturals (Apostolopoulou i Adams, 2019; Wieckardt *et al.*, 2020). D'això se'n deriva un procés denominat gentrificació verda (Checker, 2011), que consisteix en la millora de la qualitat de l'entorn, però també d'exclusivitat per a les elits (Blanco-Romero *et al.*, 2023; Vaccaro *et al.*, 2013). Paradoxalment, nòmades de la classe creativa global (Corzo, 24/07/2023) obrin camí, i els segueixen inversors especulatius que es converteixen en «nous terratinents» (Zoom, 10/10/2020), assessorats per facilitadors i professionals servils a les taxes de guanys que posicionen la societat turistificada al *top* del rànquing de la corrupció (Murray *et al.*, 2010).

Dit d'una altra manera, els qui compartim les campanyes per defensar el territori no ens pensàvem que el capital turístic-immobiliari s'apropiava dels seus fruits. Segons David Harvey (Denvir, 20/11/2021), «no hi ha una idea bona i moral de la qual el capital no pugui apropiarse i convertir en una cosa horrible»; però això, lluny de ser una paradoxa, és una de les formes periòdiques a través de les quals el capitalisme es refà, com expliquen Luc Boltanski i Ève Chiapello (2002). Així, en determinats moments de ruptura històrica, alguns qüestionaments del capitalisme poden ser integrats en les noves formes que pot adquirir per garantir noves lògiques d'acumulació i reproducció del capital, i això és el cas de l'ecoturisme, que vol donar una solució a la crisi ecològica i que, tanmateix, representa una solució espaciotemporal i ambiental per al capital (Fletcher, 2011).

Aquí, doncs, analitzam els canvis ideològics de les contestacions socials a la turistificació amb els seus inicis en la defensa de la natura, particularment en el cas de les illes Balears. Enfocam l'anàlisi a partir de les

nostres posicions de residents de societats turístificades —Mallorca i Barcelona— que formam part dels moviments socials que defensen el territori i qüestionen l'actual deriva del turisme des de diferents posicions. Per això, repassam l'enfocament de l'ecologia política per ampliar el pensament parcel·lari —que se centra només en qüestions ecològiques de la policrisi— vers un pensament holístic que inclou l'anàlisi dels sistemes de poder. Al nostre entendre, aquest holisme es requereix per una comprensió de les estructures socials inscrites en el conflicte ecològic i social. En segon lloc, revisam els enfocaments conservacionistes en què es varen basar, en els seus inicis, els arguments de la defensa del territori del moviment ecologista. El llibre de recent publicació en castellà *La revolució conservacionista* (Büscher i Fletcher, 2022) aporta una encertada dissecció dels enfocaments de la conservació. L'aplicam per proposar la definició de tres perspectives per afrontar la defensa del territori: el proteccionisme, l'ambientalisme i l'ecologisme, en funció de les seves assumpcions i dels seus propòsits. Aquest marc ens ajuda a comprendre el rerefons ideològic dels moviments socials de societats turístificades per fer front a l'actual policrisi ecosocial: mitjançant la defensa del territori i la conservació de la naturalesa (Büscher i Fletcher, 2022; Brockington *et al.*, 2010), l'ecofeminisme (Fraser, 2023; Haraway, 2019); o el decreixement (Hickel, 2023; González Reyes i Almazán, 2023). Finalment, proposam una activació del pensament emancipador per un turisme postcapitalista que defensa tant el territori com la vida, capgirant l'argument de David Harvey, perquè «al mateix temps, cap pràctica social [com ara el turisme no] hauria de quedar exclosa de les aspiracions de transformació en un sentit emancipatori» (Cañada, 2023a).

Del pensament parcel·lari a l'holístic

L'ecologia política proposa un enfocament interdisciplinari de la problemàtica ecosocial, al cas que ens ocupa derivada de la turístificació, en considerar que no es tracta d'un seguit de qüestions simplement tècniques ambientals, sinó que està arrelada als sistemes de poder, a les desigualtats econòmiques i a les decisions polítiques en el context de les societats capitalistes patriarcales. Se subratlla així que els processos ecològics i politicoeconòmics s'entrellacen, demanant la politització de qüestions ecològiques i rebutjant la dicotomia humanitat-natura (Plumwood, 1993; Gottschlich *et al.*, 2022; Büscher i Fletcher, 2022). A la pràctica, l'ecologia política ens du a preguntar a quins interessos serveixen les lògiques polítiques i econòmiques; quins són els eixos d'opressió —classista, patriarcal, colonial o ètnics— que hi operen; com

podem intervenir-hi; i quins perills comporten les nostres accions respecte de les relacions ecosocials, sigui fent recerca per diagnosticar problemes o per elaborar propostes de transformació.

Dues obres de publicació recent ens aporten clariïca sobre les característiques de les societats capitalistes patriarcales. Jason Hickel (2023) explica la lògica interna del capitalisme en termes de l'expansió i el creixement de la producció i del consum (que nomena «creixementisme»), el treball assalariat proletari, la propietat privada dels mitjans de producció o la confiança en l'efecte «vessant social» (*trickle down*), segons la fórmula de fer més rics els que ja ho són mitjançant l'acumulació de capital que assoleixen arran de l'increment de la taxa de guanys. Nancy Fraser (2023) afegeix altres requisits del capitalisme que el fan possible com a ordre social més enllà de l'economia. Per fer-ho, Fraser es refereix a quatre rebotigues extraeconòmiques: 1) l'expropiació de la riquesa i del treball del Sud global que s'expandeix sobre territoris subordinats, subjugant població minoritzada amb opressió racial-imperialista (a manera d'acumulació primitiva però que continua en curs); 2) la no remuneració del treball de cures, corresponsabilitat o solidaritat, que és la base de la reproducció social i una precondition del treball assalariat; 3) l'apropiació de la natura no humana per proveir la producció capitalista de substrat material, com ara matèries primeres, energia, aliments i l'entorn saludable de terra conreable, aire respirable, aigua potable, etc.; i 4) la subordinació dels poders públics no econòmics que disciplinen l'Estat per determinar l'ordre legal, les forces repressives, les infraestructures, la moneda i els mecanismes de gestió de les crisis.

Davant la diagnosi de la crisi ecosocial dins una societat capitalista patriarcal, el decreixement just és una proposta de transformació socioeconòmica, mitjançant una redistribució democràtica que contregui i iguali el cabal d'energia, cures i materials consumits per càpita, tot defensant la gestió col·lectiva dels béns comuns (materials i immaterials) i estatal dels béns públics (González Reyes i Almazán, 2023; Hickel, 2023). En paraules de Nancy Fraser, «indicant-nos en la direcció correcta, ens desafia a arrencar el teló, identificar el veritable culpable i desmuntar l'ordre disfuncional i antidemocràtic que és el capitalisme» (2023, p. 139). L'aplicació del projecte polític del decreixement al turisme es resumeix en perseguir la reducció planificada i democràtica del cabal d'energia i materials de les classes socials més afavorides en pro d'un benestar col·lectiu més equitatiu (Murray *et al.*, 2023).

Tres enfocaments del conservacionisme: proteccionisme, ambientalisme i ecologisme

Un primer conjunt de naturalistes propugna mesures proteccionistes per salvar la natura de la humanitat, posa per damunt de tot l'estima de la vida silvestre, acusa l'extinció d'espècies o el deteriorament dels seus hàbitats i troba que la prioritat de defensar-la no admet més càbales. Aquesta primera opció proposa mesures conservacionistes que reforcen la dicotomia humanitat-natura, per exemple, en protegir la naturalesa fent-ne fora la humanitat per encapsular espais naturals, com ara dedicant la meitat de la Terra a preservar espècies silvestres (half-earthproject.org) (Büscher i Fletcher, 2022). A una escala més propera, hi ha proteccionistes que proposen restringir la interacció entre la humanitat i la naturalesa, tot confinant els espais naturals com a «taques de net» dins d'un oceà d'entropia, obviant els moviments biològics, químics i físics que no s'aturen a les fronteres proteccionistes, les interdependències i les interrelacions entre natures humanes i no-humanes.

Un segon grup, que podem denominar ambientalista, aporta solucions pragmàtiques per defensar la naturalesa en coincidència amb les convencions socioeconòmiques dominants que són imperatives del capitalisme. Aquest enfocament conservacionista assumeix l'ordre imperant, el sosté i pretén treure profit de les seves característiques amb la finalitat de trobar solucions a curt termini i especialment a escala local. L'ambientalisme més pragmàtic s'aferra als petits èxits dins el localisme que són efectius en el dia a dia. Fa prevaldre l'efectivitat a l'enriquiment participatiu en el procés de mobilització social i, sovint, descarta vincular les millores ambientals a les socials, com ara les condicions laborals, d'accés a l'habitatge o la desigualtat social. Aquesta visió parcel·laria el pot fer fàcilment còmplice dels que es beneficien dels conflictes segons la classe social, per explotació, desposseïció o segregació social.

Les polítiques i tàctiques de l'ambientalisme i el proteccionisme inclouen les aliances amb les elits dirigents i confien en els mecanismes del mercat o dipositen la fe en la innovació tecnològica. Per aquests mitjans, defensen la pretensió de desacoblar el creixement del consum de recursos, la circularitat dels materials sense generar residus o mantenir el sistema capitalista substituint el proveïment energètic d'origen fòssil per fonts renovables. Així, s'accepta la proposta neoliberal de vendre la natura per salvar-la (McAfee, 1999), articulada entorn de la seva valoració monetària per incidir en el mercat incentivant les bones conductes (com ara mitjançant ecoetiquetes), la responsabilitat social corporativa o amb la idea de fer

pagar qui contamina (la qual cosa pressuposa que tot té un preu). Aquests corrents s'adhereixen a la mercantilització turística, que aprofita l'alienació generada per la dicotomia humanitat-natura, convertint el seu alleujament en un negoci (Müller, *et al.*, 2023). En conjunt, aquestes propostes contribueixen a perpetuar el capitalisme emblanquinant-lo de verd (de blau o del color que calgui), homogeneïtzant les natures a través d'un preu determinat sense respectar-ne les particularitats i singularitats (Castree, 2003; Cortés-Vázquez i Beltran, 2019).

Tanmateix, la cronificació de la policrisi (sanitària, climàtica, de la reproducció social i de les cures, energètica, de pèrdua de biodiversitat o desplaçaments forçats per l'empobriment) palesa les contradiccions endògenes del capitalisme, perquè demostra la finitud biofísica i la desatenció als límits del creixement, l'atac frontal del capitalisme a les bases materials i immaterials que sostenen la vida i el seu arrelament en la injustícia, el racisme, el colonialisme i el patriarcat. En aquest context, les visions parcel·laries són insuficients quan el debat polític gira entorn del plantejament d'espais per un futur d'esperança. Quan això es fa tan evident, solen aparèixer propostes retòriques que pretenen encobrir-ne els impactes, com ara el desenvolupament sostenible, circular, regeneratiu, accessible, la digitalització, etc. (Escrivà, 2023) o les economies violetes, blaves o verdes (Martí i Partenio, 2022).

Definim com a ecologisme una tercera opció ideològica d'acord amb l'ecologia política, que aborda la problemàtica ambiental lligada al vessant social amb l'anàlisi crítica de les seves arrels al sistema econòmic dominant, el capitalisme. L'ecologisme es caracteritza per ser més imaginatiu, revolucionari i utòpic, fins i tot. Les esperances d'aquest últim enfocament no posen límits al que és possible. Per això amplia l'abast dels seus propòsits per dissenyar escenaris de transformació social ecosocialistes, postcapitalistes o ecofeministes. L'ecologisme entén la humanitat com a part de la naturalesa, contravenint el dualisme cartesà que s'ha fet hegemònic (Plumwood, 1993) i cerca proposar solucions a les crisis que vinculen les arrels socioeconòmiques i les ecològiques —en definitiva, les crisis d'allò essencial que sosté la vida. La seva defensa de la justícia social i ambiental es fonamenta en el dret a la reproducció de la vida amb la voluntat d'integrar les naturaleses humanes i no humanes, donant a la natura la consideració de bé comú essencial. Des d'aquest punt de vista holístic cal assumir una transformació social més ambiciosa que s'arrela en el mateix procés associatiu, per abordar la crisi múltiple, encadenada i persistent (migratòria, sanitària, de la reproducció social i de les cures, energètica, climàtica

o de biodiversitat). En aquesta mateixa línia, Bram Büscher i Robert Fletcher proposen el conservacionisme convivencial, que presenta un sentit holístic mitjançant la reintegració de la humanitat i la vida silvestre al mateix espai —físic i mental—, per promoure aquest retrobament de naturaleses a l'abast de tota la població, mitjançant formes de govern locals i democràtiques i reprendre aquesta vinculació entre la naturalesa humana i no humana quotidianament, amb una implicació duradora i desmercantilitzada.

Necessitat d'encarar discrepàncies i perspectives postcapitalistes

La defensa del territori i contra la precarització vital a les societats turistificades és el comú denominador a la pluralitat dels moviments socials que fan front a la turistificació, com ara l'organització de la contracció celebrada a Mallorca l'octubre de 2023, titulada «Menys turisme, més vida». Però no se'ns escapa que la diversitat d'enfocaments i de prioritats genera divisió dins l'ecologisme. Per una banda, la represa turística del capitalisme verd genera menys consensos quan es tracta del consum d'energia per càpita, l'exclusió social o l'increment de la capacitat d'infraestructures d'abastament urbà o de tractament de residus. Per l'altra, l'activisme social també s'ha afeblit per la pèrdua d'aliances amb els grups socials marginalitzats per raó de classe, ètnia o gènere. Aquest distanciament s'ha pal·liat activant i subratllant l'entrellaçament de societat i natura amb lemes com «posar la vida al centre», que comprèn l'existència com a expressió dels processos ecològics i socials. Així mateix, amb l'activació d'una visió holística de la problemàtica de les societats turistificades els moviments socials han perdut el suport de les classes socials afavorides per la turistificació, especialment en el context de la crisi sistèmica de 2008, caracteritzada per l'endeutament i el discurs de defensa dels llocs de treball (Armas-Díaz, *et al.*, 2023). En primer lloc, té a veure amb la revalorització del sòl perquè són territoris protegits i emblemàtics —gentrificació verda—; i en segon lloc, s'esdevé la mercantilització turística de l'habitatge que fa factible el manteniment d'un cert estatus social d'una part multipropietària de la societat, la qual anteriorment s'ha pogut posicionar en defensa del territori i contra la turistificació, però ara entra en el procés mateix de turistificació.

Les contradiccions i tensions dels moviments socials descrites deixen la perspectiva clara: el capitalisme canibalitza totes les esferes de la vida, tal com ha observat Nancy Fraser (2023), i ens duu a situacions de col·lapse civilitzatori. Per tant, l'acció emancipadora dels moviments socials ha d'anar dirigida a deixar

enrere el capitalisme, perquè el que hi ha en joc és la reproducció de la vida mateixa. Per combatre el capitalisme de colors cal incorporar a l'ecologisme la noció dels límits, el feminisme, el decreixement, el poder de la força de treball i la lluita de classe per tallar de soca-rel la problemàtica ecosocial amb propostes postcapitalistes. Cal assumir, però, que aquests supòsits contrahegemònics en un determinat moment poden entrar també en disputa, en funció de les dinàmiques de transformació del capitalisme i els seus interessos històrics. El mateix decreixement, paradigma actual que qüestiona el procés de turistificació global (Cañada i Murray, 2019), pot ser interpretat com una forma de reducció de la quantitat de turistes que n'afavoreixi l'elitització i que vagi, per tant, al servei de les demandes actuals de la reproducció del capital (Blanco-Romero *et al.*, 2023). En conseqüència, lluny d'adhesions acrítiques i ahistòriques a determinades idees, caldria estar alerta al moment històric, i canviant, del capitalisme per poder-hi fer front, com ara establint principis per al decreixement turístic (Murray *et al.*, 2023): 1) resistència a la violència estructural de la turistificació, 2) reducció planificada de l'ús de recursos i de la generació de residus arran de les activitats turístiques, 3) desturistificació i diversificació als espais més intensament turistificats, 4) reorganització postcapitalista social i econòmica, amb l'apropiació col·lectiva i la socialització de la plusvàlua, 5) redefinició del turisme, l'oci i la recreació per la reproducció de la vida i la convivialitat, 6) desmercantilització del turisme, l'oci i la recreació.

L'obra del sociòleg marxista nord-americà Erik Olin Wright (2014 i 2020) ens aporta claus per pensar com erosionar el capitalisme a través de múltiples accions estratègiques que contribueixin a «desmantellar-lo», «domesticar-lo», «resistir-hi» i «fugir-ne». Aplicat al turisme, ens mostra diverses vies d'un turisme postcapitalista que dona resposta a la policrisi (Cañada, 2023b), de la mateixa manera que ho fa el pensament ecofeminista, que aporta les seves pròpies claus per qüestionar i subvertir els espais de no-vida en què s'acaben convertint els territoris sacrificats al turisme, que no són més que una forma concreta d'expressió del capitalisme ecocida. Es tracta d'intensificar les pràctiques vinculades a l'ètica i a la política enfocades a garantir la sostenibilitat de la vida i reconèixer les interdependències socials i ecològiques com a principis fundacionals d'una nova organització social, inclouent-hi la del turisme. Aquesta reorganització social en clau ecofeminista parteix de la «respons-habilitat», terme amb el qual juga Donna Haraway (2019) per apuntar la necessitat de generar respostes hàbils i responsables davant els reptes d'una crisi resultant de

l'arrogància i la cobdícia que ha determinat l'era que alguns anomenen Antropocè o Capitalocè.

Els moviments socials que resisteixen el procés de turistificació global estimulen el diàleg estratègic i enriqueixen el pensament emancipador. Lluny de quedar fossilitzats, la perspectiva de superació del capitalisme és el que aporta vitalitat i capacitat de fer front a les constantment renovades capacitats del capital per integrar els seus qüestionaments. Encarar el debat és, al nostre entendre, un dels majors encerts de la gent que forma i que ha format part dels moviments socials i dels enfocaments científics d'ecologia política. Amb disposició cap al diàleg, amb bonhomia i voluntat d'entesa per aplegar partidaris dels diferents vessants ideològics, fent madurar l'ecologisme, ara vers una transformació ecosocial, feminista i postcapitalista.

Bibliografia

- Almazán, Adrián i Escalante, Helios. 2018. «La ZAD, ¿un nuevo modelo de lucha (exitoso) contra el desarrollismo?». *Papeles de Relaciones Ecosociales y Cambio Global*, 141, pp. 167-171.
- Apostolopoulou, Evangelia i Adams, William M. 2019. «Cutting nature to fit: Urbanization, neoliberalism and biodiversity offsetting in England». *Geoforum*, 98, pp. 214-225. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2017.05.013>.
- Armas-Díaz, Alejandro, Murray, Ivan, Sabaté-Bel, Fernando i Blázquez-Salom, Macià. 2023. «Environmental struggles and insularity. Concerning the right to nature in Majorca and Tenerife». *Environment and Planning C: Politics and Space*. <https://doi.org/10.1177/23996544231212294>.
- Artigues, Antoni i Blázquez-Salom, Macià. 2021. «El fetitxe ecoturístic. Capital, turisme, naturalesa». Dins: *De la terra a la mar i de la mar a la terra. Homenatge a Antonio Rodríguez-Perea, Monogràfic de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 34, pp. 297-307.
- Blanco-Romero, Asunción, Blázquez-Salom, Macià i Fletcher, Robert. 2023. «Fair vs. fake touristic degrowth». *Tourism Recreation Research*. <https://doi.org/10.1080/02508281.2023.2248578>.
- Blázquez-Salom, Macià, Murray, Ivan i Artigues, Antoni. 2023. «Hegemonia hotelera. El rol del Estado en la reactivación de la tasa de beneficio hotelera tras la crisis de 2008». *Investigaciones Turísticas*, 25, pp. 220-249. <https://doi.org/10.14198/INTURI.22122>.
- Boltanski, Luc i Chiapello, Eve. 2002. *El nuevo espíritu del capitalismo*. Madrid: Akal.
- Brockington, Dan, Duffy, Rosalee i Igoe, Jim. 2010. *Nature unbound. Conservation, capitalism and the future of protected areas*. Londres i Nova York: Earthscan.
- Büscher, Bram i Fletcher, Robert. 2022. *La revolución conservacionista. Propuestas radicales para salvar la naturaleza después del Antropoceno*. Barcelona: Icaria.
- Cañada, Ernest. 2023a. «És possible un turisme postcapitalista?». *Alba Sud*. <https://www.albasud.org/blog/ca/1552/iquest-es-possible-un-turismo-poscapitalista>.
- Cañada, Ernest. 2023b. «Erik Olin Wright e as posibilidades do turismo pós-capitalista». *Abya Yala. Revista sobre Acesso à Justiça e Direitos nas Américas*, 7(1), pp. 6-25. <https://doi.org/10.26512/abya-yala.v7i1.48231>.
- Cañada, Ernest i Murray, Ivan (eds.). 2019. *Turistificación global. Perspectivas críticas en turismo*. Barcelona: Icaria.
- Castree, Noel. 2003. «Commodifying what nature?». *Progress in Human Geography*, 27(3), pp. 273-297. <https://doi.org/10.1191/0309132503ph4280a>.
- Checker, Melanie. 2011. «Wiped out by the “Greenwave”. Environmental gentrification and the paradoxical politics of urban sustainability». *City & Society*, 23(2), pp. 210-229. <https://doi.org/10.1111/j.1548-744X.2011.01063.x>.
- Cortés-Vázquez, José-Antonio i Beltran, Oriol (coords.). 2019. *Repensar la conservación. Naturaleza, mercado y sociedad civil*. Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona.
- Corzo, Begoña. 24/07/2023. «Cinco espíritus libres que cambiaron su vida para vivir y trabajar en Eivissa». *La Vanguardia*. <https://www.lavanguardia.com/magazine/protagonistas/20230724/9109567/personajes-eivissavivir-ano-refugio-vivir-forma-tranquila-natural.html>.
- Denvir, Daniel. 20/11/2021. «Entrevista a David Harvey». *Cttx contexto y acción*. <https://cttx.es/es/20211101/Politica/37891/David-Harvey-marxismo-capital-crisis-climaticamigraciones.htm>.
- Escrivà, Andreu. 2023. *Contra la sostenibilitat*. València: Sembra Llibres.
- Fletcher, Robert. 2011. «Sustaining tourism, sustaining capitalism? The tourism industry's role in global capitalist expansion». *Tourism Geographies*, 13(3), pp. 443-461. <https://doi.org/10.1080/14616688.2011.570372>.
- Fraser, Nancy. 2023. *Capitalisme caníbal. Com el nostre sistema devora la democràcia, les cures i el planeta. I què hi podem fer al respecte*. Manresa: Tigre de Paper.
- González Reyes, Luis i Almazán, Adrián. 2023. *Decrecimiento. Del qué al cómo. Propuestas para el Estado español*. Barcelona: Icaria.
- Gottschlich, Daniela, Hackfort, Sarah, Schmitt, Tobias i Winterfeld, Uta von. 2022. «Was sind das für Zeiten...? Eine Einleitung». Dins: *Handbuch politische Ökologie. Theorien, Konflikte, Begriffe, Methoden*, eds. Daniela Gottschlich, Sarah Hackfort, Tobias Schmitt i Uta von Winterfeld. Bielefeld: Transcript, pp. 11-19.
- Haraway, Donna. 2019. *Seguir con el problema. Generar parentesco en el Cthuluceno*. Bilbao: Consomni.
- Hickel, Jason. 2023. *Menos es más. Cómo el decrecimiento salvará al mundo*. Madrid: Capitán Swing.
- Martí, Julia i Partenio, Flora. 2022. «Del “green, blue & purple washing” a la economía de la guerra y el ajuste». *Viento Sur*. <https://vientosur.info/del-green-blue-purple-washing-a-la-economia-de-la-guerra-y-el-ajuste/>.
- McAfee, Kathleen. 1999. «Selling nature to save it? Biodiversity and green developmentalism». *Environment and Plan-*

- ning D: *Society and Space*, 17(2), pp. 133-154. <https://doi.org/10.1068/d170133>.
- Müller, Nora, Fletcher, Robert i Blázquez-Salom, Macià. 2023. «Tourism commodification and privatization of nature: private protected areas of Serra de Tramuntana (Mallorca)». *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, 99. <https://doi.org/10.21138/bage.3458>.
- Murray, Ivan, Fletcher, Robert, Blázquez-Salom, Macià, Sekulova, Filka, Blanco-Romero, Asunción i Cañada, Ernest. 2023. «Tourism and degrowth». *Tourism Geographies*. <https://doi.org/10.1080/14616688.2023.2293956>.
- Murray, Ivan, Blázquez-Salom, Macià i Amer, Joan. 2010. «Doblers, poder i territori de “marca balear” (1983-2009)». *Journal of Catalan Studies*, 13, pp. 321-350.
- Plumwood, Val. 1993. *Feminism and the mastery of nature*. Londres: Routledge.
- Vaccaro, Ismael, Beltran-Costa, Oriol i Paquet, Pierre. 2013. «Political ecology and conservation policies. Some theoretical genealogies». *Journal of Political Ecology*, 20(1), pp. 255-272. <https://doi.org/10.2458/v20i1.21748>.
- Valdivielso, Joaquim i Moranta, Joan. 2019. «The social construction of the tourism degrowth discourse in the Balearic Islands». *Journal of Sustainable Tourism*, 27(12), pp. 1876-1892. <https://doi.org/10.1080/09669582.2019.1660670>.
- Wieckardt, Chantal E., Koot, Stasja i Karimasari, Nadya. 2020. «Environmentalism, green grabbing, and neoliberal conservation. The ambiguous role of ecotourism in the Green Life privatised nature reserve, Sumatra, Indonesia». *Journal of Sustainable Tourism*, pp. 1-17. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1834564>.
- Wright, Erik Olin. 2014. *Construyendo utopías reales*. Madrid: Akal.
- Wright, Erik Olin. 2020. *Cómo ser anticapitalista en el siglo XXI*. Madrid: Akal.
- Zoom. 10/10/2020. «Nous terratinents». *IB3 Televisió*. <https://ib3alacarta.com/play/tv/zoom/t6e142>.